

взгляд, является достаточным образом не развитый культурно-ценностный подход, направленный, например, на философско-правовой вектор освоения лингво-коммуникативных основ профессиональной правового взаимодействия. В статье актуализируются речь и мышление; правовая коммуникация; правовая герменевтика; правовая синергетика и др.

Ключевые слова: коммуникация, речь, мыслительность, конфликтность, норма.

Summary

Tokarska A. Communication of professional legal direction: perspectives of content updating.

In this article the author demonstrates that professional communication of lawyers acquires all the most distinctive features of the praxeological and applied direction, which prompts the most recent philosophical rethinking of the subject of consideration. In our opinion, it is justifiable, that cultural-value approach, sufficiently developed, for example, is directed at the philosophical and legal vector of mastering the linguistic and communicative foundations of professional legal interaction. In this article we try to analyze updating of speech and thinking; legal communication; legal hermeneutics; legal synergetics and so on.

Key words: communication, broadcasting, mentalactivity, conflict-making, norm.

УДК 340.15

А. А. БОЙЧУК

Андрій Юрійович Бойчук, кандидат юридичних наук, суддя Приморського районного суду м. Одеси

ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ПРОТИ ПРИРОДИ, ЯКІ ДІЯЛИ В ЧАСИ ІСНУВАННЯ СРСР, ТА ЇЇ ДИНАМІКИ

Дослідження проблеми юридичної відповідальності та її динаміки в різні історичні часи є одним із найбільш актуальних та складних питань сучасної юридичної науки й практики. Розгляд правотворчих процесів переконливо доказує і показує, що суспільство та особа не можуть існувати без захисту від правопорушень та осіб, що їх здійснюють, а отже, без нормативно-правових актів, в яких закріплено юридичну відповідальність за здійснення конкретних правопорушень.

Вітчизняна юриспруденція, причому як радянського, так пострадянського періодів, рясніє дослідженнями інститутів як юридичної (К. В. Басін, С. В. Бобровник, С. М. Братусь, Ю. Л. Денисов, В. М. Кудрявцев, О. Е. Лейст, О. Л. Липинський, Н. М. Онищенко, І. С. Самощенко, О. В. Сурилов, Т. І. Тарахонич, М. Х. Фарукшин та ін.), так і цивільно-правової (В. В. Васькин, Л. В. Венедиктов, О. С. Іоффе, М. С. Малєїн, М. І. Овчинников, Л. М. Рогович, А. О. Собчак, В. А. Тархов, Ю. С. Червоний та ін.) відповідальності в цілому, в т.ч. і окремих теоретичних та практичних питань (про види, функції й підстави відповідальності). Предметом спеціальних наукових досліджень стають переважно приватні аспекти теорії цивільно-правової відповідальності. Ґрунтовно висвітлені в літературі такі, наприклад, як вина, невиконання зобов'язань та інші. Разом із тим відомим фактом є й те, що наявність численного монографічного матеріалу далеко не завжди підтверджує змістовну плідність і якість проведених доктринальних досліджень. Дійсно, тільки при реалізації спроби розібратися по суті поняття юридичної відповідальності дослідник може виявитися в епіцентрі наукової полеміки.

Тому *метою* даної статті є дослідження загальних питань юридичної відповідальності за порушення проти природи, які діяли в часи існування Союзу РСР, та її динаміки.

Складність визначення змісту категорії юридичної відповідальності привела до дискусії стосовно доцільності розробки її єдиного поняття. Так, на думку О. І. Харитонової та Є. О. Харитонова, формулювання універсального визначення поняття юридичної відповідальності є недоцільним, оскільки в багатьох випадках мають місце спроби об'єднати численні та різноманітні ознаки цього феномена в дефініцію¹. У філософській та юридичній літературі зазначається, що ця категорія є різновидом соціальної відповідальності, тому вони співвідносяться як загальне та особливе.

На думку С. В. Бобровник, обом видам відповідальності притаманні відмінні й спільні риси. До спільних рис належать такі:

- 1) як соціальна, так і юридична відповідальність є засобом регулювання і охорони;
- 2) вони встановлюються певними суб'єктами та гарантуються певними засобами;
- 3) мають динамічний характер;
- 4) забезпечують системне суспільство як соціальне утворення;
- 5) передбачають настання певних наслідків для правопорушників.

Відмінними рисами є такі:

- 1) юридична відповідальність передбачається правовими нормами, а соціальна відповідальність – соціальними нормами;
- 2) юридична відповідальність має характер примусу, а соціальна не є засобом примусу;

3) юридична відповідальність забезпечується органами держави, а соціальна – недержавними структурами².

Слід зазначити, що аналогічної точки зору дотримується відомий радянський науковець О. Е. Лейст, вказуючи, що юридичної відповідальності немає і не може бути поза межами чинного права, тобто вона завжди реалізується в правових рамках³. На думку В. Г. Смирнова, проблема відповідальності найбільш чітко виявляється в порушенні будь-яких інтересів, у разі вчинення недозволених з точки зору закону діянь⁴. О. С. Іоффе і М. Д. Шаргородський визначали юридичну відповідальність у соціалістичному суспільстві як міру державного примусу⁵. Вчені трактували цей термін як засуджену суспільством поведінку правопорушника, що виражається у встановленні для нього певних негативних наслідків у вигляді обмежень особистого чи майнового порядку.

Об'єктивна закономірність взаємодії природи та суспільства полягає в тому, що в процесі експлуатації вона використовується у різноманітних аспектах. Однак при такому втручанні в природні процеси потрібно зважати на закони розвитку окремих природних об'єктів і комплексів, а також на закони функціонування довкілля. Оскільки природні ресурси забезпечують життєдіяльність людей, то виникає потреба обмежити вплив людини на стан природних ресурсів. Такий підхід потребує створення системи права, яка б забезпечувала оптимальний баланс між потребами економіки, суспільства й природи, та встановлення норм юридичної відповідальності за правопорушення в цій сфері.

Серед науковців найбільш визнаною є класифікація видів юридичної відповідальності на кримінальну, адміністративну, цивільно-правову та дисциплінарну⁶. У різні історичні часи з метою притягнення порушників до відповідальності та застосування тієї чи іншої санкції приймалися Кримінальні кодекси радянської України 1922 р., 1927 р., 1960 р., Адміністративний кодекс УСРР 1927 р., Кодекс Української РСР про адміністративні правопорушення 1984 р. та інші законодавчі акти. У процесі розвитку радянського права вчені по-різному підходили до розуміння цього поняття. Так, С. М. Братусь вважав, що юридична відповідальність є «важливим інструментом примусу», який зобов'язує всіх громадян, посадових осіб дотримуватися законів соціалістичної держави⁷. Інший науковець, М. І. Матузов, визначає юридичну відповідальність як один із видів соціальної відповідальності індивіда, головною особливістю якої є те, що вона пов'язана з порушенням юридичних норм, за якими стоїть апарат примусу держави⁸. У свою чергу, М. В. Іванчук вказує на те, що радянська модель передбачала відповідальність, яка безпосередньо пов'язана з правами та обов'язками громадян, з виконанням взаємно прийнятих зобов'язань різними суб'єктами, з рівнем розвитку соціалістичної правосвідомості, правової культури громадян у суспільстві, тобто, це «певна міра свободи»⁹.

Такий підхід на початку 60-х рр. минулого століття знайшов своє відображення у зміні правосвідомості радянського суспільства щодо цінності та важливості збереження природних об'єктів. На думку Б. Т. Базілева, інститут юридичної відповідальності – це загальний, комплексний за своїм змістом, своєрідний за структурою, охоронний за призначенням функціональний інститут права, що регулює деліктні відносини методом покарання правопорушників¹⁰. С. Л. Кондратьєва вважає, що інститут юридичної відповідальності належить до групи функціональних аспектів, що обслуговують різні галузі права і здійснюють регламентацію найважливіших і найістотніших положень, пов'язаних з притягненням правопорушників до юридичної відповідальності¹¹.

Необхідно вказати, що саме такі загальноюридичні підходи стали підставою для дослідників юридичної відповідальності за правопорушення у сфері природи, які доповнили його специфічними рисами, пов'язаними з особливостями природних об'єктів. Так, відомий радянський учений М. Д. Казанцев визначав юридичну відповідальність у сфері природи як відповідальність за шкоду, заподіяну окремим ресурсам природного середовища, а не в цілісному єдиному комплексі¹². Такий підхід не був результативним, оскільки природні об'єкти завжди взаємодіють між собою, і стан одних ресурсів впливає на стан інших. Наприклад, забруднення землі веде до погіршення стану водних об'єктів, лісів, рослин, які також зазнають негативного впливу. У свою чергу, В. В. Петров вказував на природоохоронну відповідальність як на несприятливі наслідки, закріплені в праві для правопорушників, що настають при порушенні вимог правових норм з охорони природи¹³.

Підсумовуючи, можна зазначити, що радянська модель юридичної відповідальності за злочини проти природи – це юридичний обов'язок правопорушника примусово позбавитись певних цінностей, що йому належать.

Генетичні зв'язки, які характеризують розвиток та формування специфічних рис юридичної відповідальності, впливали на її динаміку. Характерною рисою юридичної відповідальності як системи є спадковість. Тобто, правопорушення, за які встановлювалась відповідальність у сфері охорони довкілля, у більшості випадків переходять від однієї системи юридичної відповідальності до іншої. Так, норми відповідальності за правопорушення у сфері земельних відносин, починаючи з 1917 р., поступово переходили в трансформованому вигляді з перших декретів Радянської Росії до положень Земельного кодексу УСРР 1922 р., до Закону «Про охорону природи Української РСР» 1960 р.¹⁴, а пізніше вплинули на положення Земельного кодексу УРСР 1970 року.

Таким чином, генеза інституту юридичної відповідальності за правопорушення у сфері довкілля являє собою тривалий історичний процес, у результаті якого було створено основні положення цієї категорії залежно від суспільно-політичного ладу та ставлення до природоохоронної справи.

Щоб визначити особливості юридичної відповідальності та вектор її розвитку, В. К. Гришук, вказує на необхідність виділення в ньому певних стадій чи етапів¹⁵. З авторської точки зору¹⁶ у вирішенні цього пи-

тання може бути використана еволюційна теорія, згідно з якою історико-правовий процес можна розділити на чотири основні етапи: 1) зародження; 2) становлення; 3) стабілізація; 4) дестабілізація.

1. Стадія зародження юридичної відповідальності в Радянській Україні була тісно пов'язана з накопиченням первісного нормативного матеріалу. Юридична відповідальність цього історичного періоду входила до норм, які регулювали певні суспільні відносини у більшості випадків з метою вирішення конкретних проблем. До них належали декрети уряду Радянської Росії, дія яких поширювалась на територію України, захоплену більшовиками, окремі постанови Ради Народних Комісарів, окремих комісаріатів. За цими нормами передбачалася кримінальна відповідальність, і лише в деяких з них застосовувались норми адміністративного права.

2. Стадія становлення юридичної відповідальності в Радянській Україні у складі Союзу РСР, коли відбувся процес появи нових норм, які встановлювали юридичну відповідальність за правопорушення у сфері природи. А також процес систематизації природоохоронного законодавства, який відбувався шляхом кодифікації на початку 20-х рр. минулого століття та привів до прийняття Земельного кодексу УСРР 1922 р., Закону УСРР «Про ліси» 1923 р., Гірничого кодексу УСРР 1928 року. Саме в цей період було закладено основні риси та особливості юридичної відповідальності за правопорушення в природоохоронній сфері.

3. Стадія стабілізації юридичної відповідальності в Радянській Україні в складі Союзу РСР. Початком цієї стадії стали 60-і роки минулого століття, а першим актом – Закон «Про охорону природи УРСР» 1960 року. У той історичний період у СРСР відбувалися два процеси: а) приймалися Укази Президії Верховної Ради СРСР з метою заповнення прогалів у природоохоронному законодавстві, які регламентували відповідальність у сфері використання землі, надр, лісів, водних ресурсів, флори та фауни; б) паралельно з цим відбувалося поступове прийняття кодифікованих актів: Земельний кодекс 1970 р., Водний кодекс, Кодекс про надра, Лісовий кодекс 1979 р., а також Кодекс УРСР про адміністративні правопорушення, в якому природоохоронній справі присвячувався окремий розділ. Отже, характерною рисою цієї стадії є формування системи юридичної відповідальності, яка стала основою радянської моделі.

4. Період дестабілізації почався у другій половині 80-х рр. минулого століття, коли радянська система вже втрачала свою життєздатність та вступала в глибоку соціально-політичну кризу. Одночасно з цим значно збільшилась кількість проблем у сфері охорони навколишнього середовища, і радянська правова система вже не могла забезпечити ефективний захист природних об'єктів. Як вказує А. В. Діхтяренко, всі вжиті заходи радянського керівництва не давали бажаного результату і навіть у деяких випадках призводили до негативних результатів¹⁷. Для вирішення цих проблем питання юридичної відповідальності за правопорушення проти навколишнього середовища входили до сумісних постанов ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР.

Характеризуючи юридичну відповідальність, М. С. Малєїн наділяв її трьома ознаками: державний примус, засудження правопорушення і його суб'єкта та наявність негативних наслідків для правопорушника¹⁸. Радянські вчені І. С. Самощенко та М. Х. Фарукшин доводили, що основною і найістотнішою ознакою юридичної відповідальності є осуд правопорушника, оскільки ця категорія застосовується до осіб, які вчинили правопорушення¹⁹. У свою чергу, А. С. Піголкін виділяв такі ознаки юридичної відповідальності: 1) наявність правопорушення; 2) являє собою державний примус та вміщує у собі підсумкову оцінку діяльності суб'єкта правопорушення; 3) тягне за собою настання негативних наслідків для суб'єкта правопорушення, передбачених санкцією правової норми; 4) завжди реалізується у встановлених законом процесуальних формах²⁰.

Отже, можна сформулювати такі ознаки юридичної відповідальності за порушення проти природи, які діяли в часи існування СРСР.

По-перше, така відповідальність ґрунтувалась на нормах радянського права, є формально визначеною, деталізованою та має загальнообов'язковий характер. По-друге, гарантувалась радянською державою, бо була пов'язана з виключною державною власністю на природні ресурси та з державно-владною діяльністю органів радянської влади. По-третє, забезпечувалась примусом або державним переконанням, діяльністю громадських організацій, спрямованою на пропаганду, збереження окремих природних об'єктів. По-четверте, наслідками юридичної відповідальності були осуд та покарання, в окремих випадках – державне схвалення, підтримка та заохочення. По-п'яте, здійснювалась у визначеному радянським законодавством процесуальному порядку.

З'ясуємо зміст кожної з п'яти запропонованих ознак юридичної відповідальності.

І. ґрунтувалась на нормах права. У часи існування радянської України на начальному етапі юридична відповідальність була поділена на кримінальну та адміністративну, при цьому було відсутнє чітке розмежування між цими видами. Наприкінці 30-х рр. з'явилися перші нормативно-правові акти, в яких регламентувалась цивільно-правова відповідальність та необхідність відшкодування збитків, заподіяних об'єктам природи. Відповідальність за злочини проти природи регламентувалися Кримінальними кодексами радянської України 1922 р., 1927 р., 1960 р., які містили норми, встановлені за скоєння злочинів проти деяких об'єктів природи. Так, КК УСРР 1922 р. визначав злочином лише такі дії, як незаконна порубка лісу, незаконне полювання та рибна ловля, розробка надр. Норми права щодо природних об'єктів зазнали змін в КК УСРР 1927 року. Головним чином через те, що встановлювалась кримінальна відповідальність за незаконну вирубку лісу, розробку надр, рибний, тваринний промисел, полювання на морських котиків та морських бобрів. Більш деталізованим об'єктним характером та чіткістю відзначався Кримінальний кодекс УРСР 1960 р., який охороняв землю, водні об'єкти, пам'ятки природи, рослинний та тваринний світ. Особливістю радянських норм права була відсутність чіткості диспозиції норм, пов'язаних із злочинами проти природи. Роз-

пливчатиї характер норм кримінального права можна простежити на прикладі ст. 137 КК УСРР 1927 р., в якій визначаються ознаки злочину, пов'язаного з незаконним полюванням у вигляді промислу в заборонений час, забороненому місці, недозволеним знаряддям, способами та прийомами. При цьому законодавець не з'ясував поняття промислу, його ознак, кількості добутих звірів, а залишив вирішення цього питання на розсуд суду. У свою чергу, ст. 199 КК УСРР 1960 р., спрямована на охорону землі, не з'ясовує сутності дій, пов'язаних з порушенням націоналізації землі, але при цьому встановлює міри відповідальності за такі дії.

Юридична відповідальність за правопорушення проти природи ґрунтувалась також на нормах Адміністративного кодексу УСРР 1927 р., Кодексу Української РСР про адміністративні порушення 1984 р., до якого увійшли норми з охорони земель, надр, водних ресурсів, лісів, рослин, риб, полювання, атмосферного повітря, пам'яток історії та культури. Іншими ж джерелами права стали Укази Президії Верховної Ради СРСР, Верховної Ради УСРР, постанови Рад Народних Комісарів, Рад Міністрів, окремих комісаріатів, міністерств та відомств. У цих кодифікованих актах знайшли відображення норми, пов'язані з охороною природи, та штрафні санкції за правопорушення в цій сфері. Норми адміністративного права, на яких ґрунтувалась відповідальність за правопорушення проти природи, згідно з Адміністративним кодексом УСРР 1927 р. охоплювали лише ловлю риби та незаконні рубки в лісах.

Таким чином, норми права, які регламентували юридичну відповідальність у радянський період, розвивалися поступово, а кількість природних об'єктів, що охоронялись, збільшувалася.

II. Гарантувалась радянською державою, бо базувалась виключно на державній власності природних ресурсів, безпосередньо була пов'язана з державно-владною діяльністю органів радянської влади.

На думку М. С. Строговича, гарантіями з боку держави є суворе й неухильне дотримання і виконання радянських законів усіма органами радянської держави, установами, підприємствами, громадськими організаціями, посадовими особами та громадянами²¹. Така гарантія забезпечувалась виконанням норм Кримінальних та Адміністративних кодексів УСРР, а заходи адміністративного впливу – рішеннями обласних, районних, міських Рад та їх виконавчих комітетів з конкретного кола питань, які передбачали накладання адміністративних стягнень за їх порушення, припинення роботи підприємств, заборону скидів не очищених стоків, викидів небезпечних речовин в атмосферне повітря. Ця ознака ґрунтується на положенні, згідно з яким природні ресурси являли собою об'єкти виключної державної власності, які після Жовтневого перевороту згідно з рішенням II Всеросійського з'їзду Рад Робітничих, Солдатських, Селянських Депутатів від 25–27 жовтня 1917 р. були націоналізовані. Таке рішення надавало радянській державі право охорони державної власності, до числа якої належали природні об'єкти, та право притягнення до юридичної відповідальності осіб, які порушили дане положення. Гарантії охорони таких об'єктів, як надра, ліси, пам'ятки культури та природи, законодавчо були закріплені в перші роки радянської влади в Україні.

Важливим етапом процесу становлення гарантій з боку держави щодо юридичної відповідальності за правопорушення у сфері природи стала кодифікація 20–30-х рр. минулого століття, яка знайшла своє відбиття в прийнятті Земельного кодексу УСРР 1922 р., Гірничого кодексу УСРР 1927 р., Закону УСРР «Про ліси» 1923 року. Аналогічним чином в радянській Україні в 60–80-х рр. минулого століття відбулася нова кодифікація, яка встановила гарантії з боку держави стосовно відповідальності за правопорушення проти природи. Так, були прийняті Земельний кодекс, Водний кодекс, Лісовий кодекс, Гірничий кодекс, у яких знайшли відображення норми адміністративної відповідальності за правопорушення проти природи. Гарантії з боку держави знайшли своє відображення в кримінальному законодавстві радянської України, яке регламентувало відповідальність за злочини, пов'язані з охороною природних ресурсів. При цьому деякі з них пояснювались ідеологічними догмами, що панували в той історичний період.

На практиці положення, пов'язані з гарантіями держави, потребували організації управління процесами використання, збереження та відновлення природних ресурсів. Як вказує В. К. Гришук, правовий інститут відповідальності держави дає змогу створити механізм її відповідальності перед людиною та додаткові важелі стримування й протидії владі²². Результатом такого підходу стало формування в радянській Україні значної кількості державних управлінь та інспекцій, які виконували контрольні і наглядові функції, пов'язані з охороною природних об'єктів.

III. Забезпечувалась примусом або державним переконанням, діяльністю громадських організацій, спрямованих на пропаганду збереження природних об'єктів.

Державною владою за допомогою примусового, матеріального, психологічного впливу повноважних органів і посадових осіб держави на особу з метою спонукати, примусити до виконання норм соціалістичної законності в часи існування СРСР використовувався примус у сфері охорони природи. Такий підхід знайшов відображення у кримінальному, адміністративному, цивільному законодавстві, яке забезпечувало шляхом використання примусу збереження та відновлення природних ресурсів. Так, до Кримінального кодексу 1927 р. увійшло п'ять статей, в яких передбачено кримінальну відповідальність за злочини проти природи у вигляді позбавлення волі та системи штрафів. У сфері адміністративного права прикладом реалізації примусу є Указ Президії Верховної Ради СРСР «Про адміністративну відповідальність за порушення земельного законодавства» від 14 травня 1970 р.²³, за яким юридичні та фізичні особи несли адміністративну відповідальність за псування ґрунтів, забруднення їх виробничими та іншими відходами і стічними водами. Таким чином, службові особи промислових, комунальних та інших виробничих підприємств у примусовому порядку зобов'язувалися вживати обов'язкових заходів щодо поліпшення земель, охорони ґрунтів, використання протиерозійних заходів, збереження захисних лісонасаджень, протиерозійних споруд, а за порушення цих норм на службових осіб накладався штраф у розмірі до 100 крб.

Іншою ознакою юридичної відповідальності є її забезпечення державним переконанням у необхідності збереження природи, яке базувалося на застосуванні методів впливу на свідомість, поведінку людей за допомогою роз'яснювальних та виховних заходів. Плакати, встановлені на природних об'єктах, містили заклики до охорони природи, боротьби з пожежами, незаконними вирубками; випускалися брошури, які також закликали до охорони природи та осуджували осіб, які порушують законом встановлені норми і правила, друкувались матеріали щодо необхідності збереження цінних видів тварин, птахів, риб, рослин.

IV. Наслідками юридичної відповідальності були осуд та покарання, а в окремих випадках – державне схвалення, підтримка та заохочення. В ідеологічній системі радянської України важливе місце посідало питання осуду скоєних злочинів проти природи та інших правопорушень. У той історичний період у газетах і журналах досить часто друкувались матеріали про факти притягнення до відповідальності осіб, винних у порушенні законодавства про охорону природи. До особи, яка вчинила злочин, у класичній формі від імені держави за вироком суду, застосовувався такий засіб, як покарання – він полягав у передбаченому кримінальним законом обмеженні прав і свобод засудженого. Особливістю радянського законодавства у сфері охорони природи було широке використання кримінальних санкцій у вигляді обмеження волі порівняно з використанням штрафів. Так, наприклад, у Кримінальному кодексі УРСР 1960 р. питанням охорони природи було присвячено ст. ст. 89, 90, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 199, 207, 228, які передбачали міру покарання у вигляді позбавлення волі чи виправних робіт. У нормативно-правових актах містилися норми, пов'язані із заохоченням осіб, які активно займалися пропагандою охорони природи. Державна підтримка знайшла своє відображення в постанові Ради Міністрів УРСР «Про охорону природи на території Української РСР» від 3 червня 1949 р.²⁴, де у п. 6 зазначалось про необхідність зобов'язати Міністерство освіти УРСР посилювати роботу з виховання дітей у школах щодо дбайливого ставлення до природи та її охорони. У свою чергу, п. 7 зобов'язував Комітет у справах культурно-освітніх установ при Раді Міністрів УРСР вживати необхідних заходів, спрямованих на поліпшення роботи краєзнавчих музеїв з вивчення ними природи свого краю та її охорони. Згідно з п. 9 Державне видавництво сільськогосподарської літератури України та видавництво «Радянська школа» зобов'язались забезпечити щорічне видання по 25 аркушів популярної літератури і плакатів з охорони природи за замовленням Українського товариства охорони природи. У свою чергу, згідно з п. 35 постанови Ради Міністрів СРСР «Положення про державну лісову охорону СРСР» від 22 березня 1950 р. № 1181²⁵, працівникам державної лісової охорони за зразкову роботу, успіхи в соціалістичному змаганні, прояв ініціативи, винахідливості й самовідданості в боротьбі з лісопорушеннями та лісовими пожежами передбачались такі заохочення: оголошення подяки; видача премії; нагородження цінними подарунками; нагородження почесною грамотою; занесення до Книги пошани, на дошку пошани; нагородження нагрудними знаками. При цьому, згідно з цією постановою, 30 % грошей, які надійшли від продажу незаконно добутої деревини, дозволялося використовувати на видачу премій особливому складу лісової охорони.

У сфері охорони землі ст. 34 Земельного кодексу УРСР 1970 р. регламентувала заходи заохочення землекористувачів у справі охорони земель і підвищення родючості ґрунтів шляхом надання премій та оголошення подяк. Відповідно до ст. 49 Водного кодексу УРСР 1972 р. в якості заохочення водокористувачів у справі забезпечення раціонального використання й охорони вод запропоновано низку заходів, зміст яких визначили рішення Ради Міністрів УРСР. Щодо такого важливого об'єкта природи, як надра, згідно з Кодексом УРСР про надра 1976 р. можуть бути встановлені заходи матеріального і морального заохочення користувачів надр, які стимулюють вжиття заходів для поліпшення використання надр і посилення їх охорони²⁶. Так, згідно зі ст. 128 Лісового кодексу СРСР 1979 р., проводилось заохочення підприємств, установ, організацій, провідних лісових господарств та лісокористувачів за охорону лісів від незаконних порубок, хвороб, пожеж. Тобто, за цією нормою до тих лісокористувачів, хто раціонально експлуатував лісове господарство, поліпшував використання лісів, вживалися заходи матеріального і морального заохочення.

V. Здійснювалась у визначеному радянським законодавством процесуальному порядку. Така ознака юридичної відповідальності зазнала складної динаміки через те, що в перші роки радянської влади в Україні використання чинного законодавства відбувалось за спрощеним процесуальним порядком, підґрунтям якого було широке та необмежене використання жорстких заходів покарання. Так, 14 липня 1921 р. Рада Народних Комісарів УРСР прийняла Декрет «Про введення державної монополії на сіль»²⁷. Відповідно до п. 3 цього документа торгівля сіллом приватними особами у вигляді промислу заборонялася, а винні притягувались до кримінальної відповідальності, що передбачала їх передачу до суду революційного воєнного трибуналу. Прийняття Кримінально-процесуального кодексу УСРР 1922 р. стало початковим етапом становлення процесуального порядку притягнення винних у скоєнні злочинів проти природи до кримінальної відповідальності. Аналогічним чином радянська модель базувалася на різних правилах, інструкціях, циркулярах, обіжниках, що регламентували порядок заходів з реалізації норм юридичної відповідальності. Прикладом такого нормативно-правового акта була сумісна Постанова Наркомюсту й Наркомзему УСРР «Інструкція як складати протоколи про лісові праволомства, порушувати кримінальні справи на лісових праволомців та провадити дізнання» від 22 червня 1928 року²⁸.

Підбиваючи підсумки викладеному вище, можна зазначити, що історичний розвиток феномена юридичної відповідальності за порушення проти природи, які діяли в часи існування СРСР, пройшов чотири етапи. Кожний із них характеризувався визначеною системою заходів юридичної відповідальності за правопорушення проти навколишнього середовища. Сутність даної категорії тісно пов'язана з її ознаками, до яких віднесено: а) формальну визначеність, деталізованість та загальнообов'язковий характер; б) гарантування

радянською державою, що було пов'язано з виключною державною власністю на природні ресурси; в) забезпечення примусом або державним переконанням, діяльністю громадських організацій, спрямованою на пропаганду, збереження природних об'єктів; г) наслідками юридичної відповідальності були осуд та покарання, в окремих випадках – державне схвалення, підтримка й заохочення; д) здійснюється у визначеному радянським законодавством процесуальному порядку.

¹ Харитонова О. Юридична відповідальність: пошук парадигми / О. Харитонова, Є. Харитонов // Відповідальність у праві: філософія, історія, теорія: моногр. / [І. Безклубий, С. Бобровник, І. Гриценко та ін.]; за заг. ред. І. Безклубого. – К.: Грамота, 2014. – С. 345–353.

² Загальна теорія держави і права (основні поняття, категорії, правові конструкції та наукові концепції) : навч. посіб. / С. В. Бобровник, О. Л. Копиленко, О. В. Зайчук та ін. / МОН України. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – С. 291–292.

³ Лейст О. Э. Сущность права. Проблемы теории и философии права / О. Э. Лейст. – М.: ИКД «Зерцало-М», 2002. – 288 с.

⁴ Смирнов В. Г. Уголовная ответственность и уголовное наказание / В. Г. Смирнов // Известия Высш. учебн. завед. «Правоведение». – 1963. № 4. – С. 75–85.

⁵ Иоффе О. С. О системе советского права / О. С. Иоффе, М. Д. Шаргородский // Советское государство и право. – 1957. – № 6. – С. 102–112.

⁶ Шемшученко Ю. С. Организационно-правовые вопросы охраны окружающей среды в СССР / Ю. С. Шемшученко. – К.: Наук. думка, 1976. – С. 28.

⁷ Братусь С. Н. Юридическая ответственность и законность / С. Н. Братусь. – М.: Юрид. лит., 1976. – С. 20.

⁸ Матузов Н. И. Теория государства и права: учеб. / Н. И. Матузов. – М.: Юристъ, 2004. – С. 443.

⁹ Іванчук Н. В. Взаємна відповідальність особи і держави в контексті розбудови сучасної української держави: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / Н. В. Іванчук. – К.: КНУВС, 2007. – С. 10.

¹⁰ Базылев Б. Т. Юридическая ответственность: теоретические вопросы: учеб. пособ. / Б. Т. Базылев. – Красноярск: Изд-во Красноярск. гос. ун-та, 1985. – С. 47.

¹¹ Кондратьева С. Л. Юридическая ответственность: соотношение норм материального и процессуального права: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / С. Л. Кондратьева. – М.: Изд-во МГУ, 1998. – С. 14.

¹² Казанцев Н. Д. О правовом регулировании охраны природы / Н. Д. Казанцев // Вестник МГУ. 1960. – № 1. – С. 55–17. – (Серия 10 «Право»).

¹³ Петров В. В. Правовая охрана природы / В. В. Петров. – М.: Изд-во МГУ, 1980. – С. 176.

¹⁴ Про охорону природи Української РСР: Закон УРСР від 30 червня 1960 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1960. – № 23. – Ст. 175.

¹⁵ Грищук В. К. Філософсько-правове розуміння відповідальності людини: моногр. / В. К. Грищук. – Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2013. – С. 135–139.

¹⁶ Бойчук А. Ю. Основні етапи розвитку юридичної відповідальності за правопорушення проти природи в період 1920–1959 рр. / А. Ю. Бойчук // Науковий вісник публічного та приватного права. – 2016. – № 6. – Т. 1. – С. 123–128.

¹⁷ Діхтяренко А. В. Радянська державна політика у сфері охорони природи УРСР у 1950-х – на початку 1970-х рр. / А. В. Діхтяренко // Сумський історико-архівний журнал. – 2012. – № 18–19. – С. 126–132.

¹⁸ Малейн Н. С. Правонарушение: понятие, причины, ответственность / Н. С. Малейн. – М.: Юрид. лит., 1985. – С. 130.

¹⁹ Самощенко И. С. Ответственность по советскому законодательству / И. С. Самощенко, М.Х. Фарукшин. – М.: Юрид. лит., 1971. – С. 14.

²⁰ Теория государства и права: учеб. / А. С. Пиголкин, А. Н. Головистикова, Ю. А. Дмитриев, А. Х. Саидов / под ред. А. С. Пиголкина. – М.: Юрайт-Издат, 2005. – С. 199.

²¹ Строгович М. С. Основные вопросы советской социалистической законности / М. С. Строгович. – М.: Наука, 1966. – С. 5.

²² Грищук В. К. Філософсько-правове розуміння відповідальності людини: моногр. / В. К. Грищук. – Хмельницький: Хмельн. ун-т упр. та права. – 2013. – С. 23–25.

²³ Об административной ответственности за нарушение земельного законодательства: Указ Президиума Верховного Совета СССР от 14 мая 1970 г. // Ведомости Верховного Совета СССР. – 1970. – № 29. – Ст. 272.

²⁴ Про охорону природи на території Української РСР: постанова Ради Міністрів УРСР від 3 червня 1949 р. // ЗУ УРСР. – 1949. – № 12. – Ст. 41.

²⁵ Об утверждении положения о государственной лесной охране СССР: постановление Совета Министров СССР № 1181 от 22 марта 1950 г. // СП СССР. – 1968. – № 16. – Ст. 111.

²⁶ Кодекс про надра УРСР: від 25 червня 1976 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. 1976. – Дод. до № 27. – Ст. 225.

²⁷ Про введення Державної монополії на сіль: постанова РНК УСРР № 327 від 24 червня 1921 р. // ЗУ УСРР. – 1921. – № 126. – Ст. 327.

²⁸ Інструкція як складати протоколи про лісові праволомства, порушувати кримінальні справи на лісових праволомців та провадити дізнання: постанова Наркомюсту й Наркомзему УСРР від 22 червня 1928 р. // ЗУ УСРР. – Х., 1928. – Ст. 114–115.

Резюме

Бойчук А. Ю. Загальні питання юридичної відповідальності за порушення проти природи, які діяли в часи існування СРСР, та її динаміки.

У статті зроблено теоретичний аналіз поняття юридичної відповідальності, визначено особливості відповідальності за правопорушення у сфері охорони довкілля, що діяли в період існування Союзу РСР, розглянуто динаміку розвитку юридичної відповідальності у різні історичні часи, а також виділено й проаналізовано основні ознаки цієї категорії.

Ключові слова: юридична відповідальність, кодифікований акт, правопорушення, етапи розвитку, ознаки юридичної відповідальності, державний примус, засудження.

Резюме

Бойчук А. Ю. Общие вопросы юридической ответственности за нарушения против природы, которые действовали во времена существования СССР, и ее динамики.

В статье осуществлен теоретический анализ понятия юридической ответственности, определены особенности ответственности за правонарушения в сфере охраны окружающей среды, действовавших в период существования Союза ССР, рассмотрена динамика развития юридической ответственности в разные исторические периоды, а также выделены и проанализированы основные признаки этой категории.

Ключевые слова: юридическая ответственность, кодифицированный акт, правонарушение, этапы развития, признаки юридической ответственности, государственное принуждение, осуждение.

Summary

Boichuk A. General questions of legal liability for violation against nature which had been at the time of the existence of the USSR and its dynamics.

The theoretical analysis of the concept of legal responsibility is made, the peculiarities of responsibility for violations in the sphere of environmental protection, functioning during the period of existence of the USSR, were determined, the dynamic of legal responsibility development in different historical times were considered, as well as the features of this category were identified and analyzed.

Key words: legal responsibility, codified act, offense, stages of development, signs of legal responsibility, state coercion, conviction.

УДК 34.047:330.131.7

М. М. ВЕЛИКАНОВА

Марина Миколаївна Великанова, кандидат юридичних наук, доцент, доцент Київського національного університету культури і мистецтв

ВИЯВЛЕННЯ ТА ІДЕНТИФІКАЦІЯ ЯК СТАДІЇ УПРАВЛІННЯ РИЗИКОМ

Вивчення ризику, з'ясування його сутності й видів, встановлення ознак та співвідношення з іншими суміжними категоріями, виокремлення елементів ризику проводиться з метою здійснення впливу на ризик. Ефективність такого впливу прямо залежить від того, наскільки комплексно суб'єкт здійснює управління ризиком та як проявляється його діяльність на кожному етапі управління. Управління ризиком є процесом, спрямованим на виявлення, ідентифікацію, оцінку та вплив на ризик з метою уникнення, контролю або мінімізації його наслідків. Проте особливості розвитку ризику на окремих стадіях зумовлюють специфіку конкретного змісту етапів управління ризиком.

Управління ризиком, як специфічний вид діяльності, а також його стадії було предметом дослідження таких економістів, як: Ф. Найт, Г. В. Чернова, А. А. Кудрявцев, Л. І. Донець. Серед учених-цивілістів, які цікавилися цим питанням, можна назвати Н. І. Майданик, О. Андрееву, О. Мельник. Проблеми управління ризиком та його стадії викликали інтерес і у зарубіжних дослідників, зокрема, Д. А. Архипова, Ф. О. Вячеславова та Р. А. Крючкова.

Разом із тим саме поняття «управління ризиком» та його стадії у правовій доктрині залишаються ще малодослідженими явищами. Тому наукові розробки у цьому напрямі є актуальними.

У зв'язку з цим метою даної публікації є з'ясування сутності таких стадій управління ризиком, як виявлення та ідентифікація.

Виявлення ризику є, мабуть, одним із найскладніших та водночас найважливіших етапів управління ризиком, оскільки саме від своєчасного встановлення змін у структурі ризику, ознак виникнення того чи іншого ризику, прогнозування можливих наслідків ризику та їх тяжкості залежить весь процес управління. Виявлення ризику має відбутись на перших двох стадіях життєвого циклу ризику – сигналізованні про можливість виникнення ризику та прояві ознак виникнення того чи іншого ризику. У стандарті AS/NZS 4360 цей етап розглядається як встановлення контексту (оточення, середовища) і полягає у визначенні цілей, заінтересованих сторін, критеріїв та ключових елементів¹. Складність цього етапу полягає в тому, що перед суб'єктом у багатьох випадках стоїть завдання виявити не реальний, а потенційний ризик. А це, у свою чергу, потребує цілісного бачення ризиків та джерел їх виникнення. Перепоною може стати відсутність інформації або її недостатність. Звідси випливає, що збір інформації стає головним для виявлення ризику, метою якого є подальша ідентифікація ризиків.

Збирання інформації та виявлення ризиків може здійснюватись різними способами і залежить, як правило, від суб'єкта такої діяльності. Проте надійність, достовірність, повнота, допустимість інформації, можливість її використання потребують аналізу вже в процесі збирання. Це, до речі, ілюструє умовність поділу процесу управління ризиками на етапи.